

**«Шелан муниципалъни к1оштан
Сиржа-Эвлара Умаров Мухарин ц1арах йолу
йуккъера йукъардешаран ишкол «Лидер»**

Нохчийн литературин белхан программа

Т1ег1а: коьрта йукъара дешар

(5 г1а класс)

Хъехархо: Абдулмуслимова И.А.

2024- 2025 дешаран шо

Кхеторан кехат

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу бахьано хьелаш кхуллу цуьнан Іалашбаран а, кхиоран эшар. 5-9 классашкахь «Ненан мотт а, ненан меттан литература а» предметан декъахь хьобхуш йу ненан (нохчийн) меттан литература санна, иза хьажийна йу дешархойн интеллектуале-довзаран, коммуникативе, исбаьхьаллин-эстетикин похІмаш кхио а, коьрта гІиллакхе-этикин кхетам кхолла а, личностана нохчийн къоман культура марзйан а.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет – иза беран интеллектуале а, гІиллакхе-этикин а кхиаран тІегІа къастанден гуманитарни дешарх коьрта предмет йу. Литературин дешаро аьтто бо йешаран маьІна а девзаш, литература Іаморо шегахь къонахчун амал кхияой а хууш, шен дуьненхьежамна дашца а, йозанца а бух бало а хууш, адамца а, йукъараллица а йаза хууш йолу кхетаме личность кхио.

Программо чулоцу кхеторан кехат а, предмет карайерзоран кхочушдан лору жамІаш а, предметан чулацам а, программин хІора дакъа карадерзо билгалдаьхначу сахьташца йолу тематикин планировани а, урокал араьхарчу гІуллакхдаран план а.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Литература уггаре эвсаре гІирс бу шен кхачаме стаг хила (ша шен кхето, ша шен кхио), гонаьхарчу хиламийн хьелашца тарвала, иштта кхоллараллин жигараллин стимулятор а йу.

Ненан меттан литература Іаморо дІалоцу личность кхиоран процесехь коьрта меттиг, иштта Іаморо аьтто бо цуьнгахь къонахалла, гІиллакхе амал, кхоллараллин похІма кхиорехь, нохчийн халкъан дахаран философи йовзарехь а, карайерзорехь а, иштта доккха гІо до къоначу тІаьхьене къоман исторически зераш дІакховдорехь а. Билгал йолу Іалашонаш кхочушйаран дешаран материал вовшахтоьхна гуманизман критерешца, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллашца, пайдаэцархьама тІекхача йиш хиларца, актуале хиларца, поликультурица, ламасталлин классика а, вайзаманан литература а цхьаьнайарца, тематикин а, жанрийн тайпа башх-башха хиларца догІуш ма-хиллара.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Іаморо таронаш кхуллу дешархочун дешнийн база шорйан, церан къамелан культура, коммуникативни а, тайп-тайпана культурийн компетенцеш а кхио.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» курсан чулацам хьажийна бу дешархойн нохчийн литературин хьашташ кхочушдан, уьш нохчийн къоман культурина тІекхиарехь а, шеца иза Іалашйарехь а ша-тайпана эстетикин гІирсаш хиларе терра.

Дешархошна дешар Іамор коьрта долчу декъана оьрсийн маттахь дІаьхучу йукъардешаран учрежденешкахь ненан мотт санна нохчийн мотт Іаморехь, нохчийн литература – иза дешаран предмет йу, нохчийн къоман исторех а, культурех а, ламастех а хаарш схьаэца а, довза а таро луш, иштта иза культурин ша-тайпана йаздархочун кхолларалла толлуш долу дакъа ду, кхечу кепара аьлча, шеца цхьаьна эстетикин гІуллакхдар а долу, йозанан къамелан гІуллакхдар ду; нохчийн литература тІехьажийна йу Іилманан аГІонхьара дуьне довзарна а, иштта дешнийн кхоллараллин говзарийн мотт бовзарна а, йешаран культурин йукъара башхаллаш карайерзорна а, литературин говзарех

кхетарна а, дашца шен амал билгалйаккхарна а, иза, исбаьхьаллин литературас ша-тайпанчу маттахь дуьйций хаййтарх кхетам кхолла а, ткъа литературин мотт йукъарчу меттан шолгIа система санна бу, цо кхуллу личностан синхаамийн дакъа, цуьнгахь ойланца хIуманан кеп хIотто а, ассоциаци йало а, логически ойла йан а, дешаран предмет хьажийна йу оцу дешаран предметехула кхочушхуьлу тIаьхьенера тIаьхьене нохчийн, оьрсийн, дуьненан культурийн оьздангаллин а, эстетикин а ламасташ дIакховдор.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Iаморо кхочушийн йеза роIера Iалашонаш:

- нохчийн литературехь эстетикин агIонхъара кхеташ болу гуманистически дуьненхьежам, Россин йукъара гражданинан кхетам а, къоман синкхетам а, патриотан дог-ойла а йолуш, дукха къаьмнаш долчу Россин халкъех шен халкъ хиларх дозалла а хеташ йолу амал личностехь кхиор.

- нохчийн литература йовза лааран дог дар кхоллар, нохчийн къоман ширачу заманера схьайогIу культура мехалла хетар кхиор, дешархо шен къоман мотт а, культура а Iаморан кха тIе ваккхар, къоман культурийн тIаьхьалонна йукъавалор.

- къоначу тIаьхьенехь дIайахначуй, карарчуй, йогIур йолчуй заманийн уьйр ларйан йезаш хиларан кхетам кхиор а, нохчийн къоман культура ларйарехь жобпалле хилар кхоллар;

- дукха къаьмнаш долчу Россин пачхьалкхехь личностана кхиаме социализаци а, ша шехаь стогалла кхиорна оьшу интеллектуале а, кхоллараллин а таронаш кхийайар.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет тIехьажийна роIера хьесапаш кхочушдан:

- тIаьхьенера тIаьхьене историко-культурни, оьздангаллин, гIиллакхийн мехаллаш дIакховдоран хьокъехь ненан меттан нохчийн литературин маIнех кхетар;

- ненан меттан нохчийн литературин историца йолу уьйр къастор, нохчийн литературехь йолу къоман ша-тайпана синьоьздангаллин а, материальни а нохчийн къоман культурийн исбаьхьаллин шорталлех кхетам кхоллар;

- Россин Федерацин кхидолчу къаьмнийн литературин контекстехь нохчийн литература а кхуьу хилам санна цунах хаарш эцар; уьш вовшийн эр;

- нохчийн литературина бухе диллина культурийн а, оьздангаллин а маIна билгалдаккхар; йешначун хьокъехь мах хадош а, шена хетарг олуш а барта а, йозанца а къамел дан хаар;

- Iер-дахарехь а, дешаран процессехь а нохчийн литературех пайдаэца хаар кхоллар;

- шен мукъачу хенахь йешарна ханна план хIоттор, нохчийн маттахь шена хазахета йешаран говзарш мехала хетар къастор а, бух балор а;

- нохчийн литературин говзарш системехь йешарца дуьне довза а, дуьненахь ша дIалоцу меттиг къасто а, адаман а, йукъараллин а йукъаметтигаллин гармонизаци латторан а хьашташ кхоллар;

- хаамийн хьостанашца болх бан хаар кхиор, Интернетера а, иштта кхийолчу хьостанашкара хаамашна презентаци йар а, кечйар а.

ХЪЕХАРАН ПЛАНЕХЪ «НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан программа хIоттийна Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан коьртачу йукъарчу дешаран программы буха тIехь, иза лерина йу дешаран 34 сахътана. (5 кл. – 34 с.) Программин инвариантивни дакъош Iаморна лерина 34 сахът ду.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

Дешаран предметан чулацамо шена йукъалоцу литературин говзарийн а, церам авторийн а гайтар, иштта тематикин блокаш а: «Халкъан барта кхолларалла», «Нохчийн йаздархойн говзарш», «Кхечу къаьмнийн литература».

ТЕМАТИКИН БЛОКАШ

5 класс

Халкъан барта кхолларалла

Нохчийн халкъан туьйранаш:

«Кхо ваша».

«Гамашийна олхазар».

«Кхо ваша а, саьрмик».

«Дьоьшуш хилла кIант».

«Барзо Iахарца мохк къовсар».

Фольклоран кегий жанраш: кичанаш, хIетал-металш.

Нохчийн йаздархойн говзарш

Литературин туьйранаш

Б. Саидов «Майра кIант Сулима» (дацдина).

М. Мусаев «ЦIен маьхьси».

С. Гацаев «Чкъоьрдиг» (дацдина).

А. Исмаилов «Бирдолаг».

XX бIешеран литература

С. Бадиев. «Зайнди».

М. Мамакаев. «Баппа».

Г. Мамакаев. «Садаьржаш».

М. Сулаев. «Ламанан хи».

Г. Гайсултанов. «Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» повесть йукъара дакъа).

А. Сулейманов. Стихотворени «Борз ю угIуш».

Х. Саракаев. «Баьпкан чкъуьйриг».

Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». («Лаьттан дай» гулар йукъара).

Г. Ахмадов. «Къонахалла».

Ш. Арсанукаев. «Баьпкан юьхк».

Д. Кагерманов. «ДоттагIалла».

Х. Сатиев. «Лаьмнийн къоналла».

Ж. Махмаев. «Буьйсанан гIулчаш».

В.-Хь. Амаев. «Малх чубаре хьоьжура иза».

Дикаев М. «БIаьстенан аматаш».

Берийн журнал «СтелаАад»: журналан специфика, жанраш, рубрикаш, тексташца болх бар.

XXI бешеран литература

Ш. Рашидов. «Нана-Нохчийчохь».
М. Бексултанов. «Ца кхетга хестор».
А.-Хь. Хатуев. «Нохчийн мотт».
С. Мусаев. Рассказ «Хьайбанан чам».
М. Ахмадов. «Ушурма волчохь, хьошалгIахь».

Кхечу къаьмнийн литература

М. Лермонтов «Кавказ» (гочийнарг Сулаев М.).

Нохчийн йаздархойн говзарш

Нохчийн литературин бухбиллархойн (йаздархойн) кхолларалла:
I. Дудаевн, М. Сальмурзаевн, I. Нажаевн, Ш. Айсхановн. Поэзига, прозига хьажар.

Ш. Айсханов «Мало-хало».

С. Бадиев. «Бешто».

Сийлахь-боккхачу Даймехкан тIамах лаьцна говзарш.

I. Мамакаев «Дерриге а тIамна», «Даймехкан тIом болчохь», очерк «Турпалчу танкистан доьзал».

М. Мамакаев «И йоблхуш яц», «КIиллочунна».

М. Сулаев «ГIовтга», «Малх тоьлур бу».

Х. Эдилов «Суьрте», «Кавказан аьрзу», «Темало – хьуна».

I. Мамакаев. «Кавказа латта», «ЙоIе», «Даге», «Сайн кIанте», поэма «Нохчийн лаьмнашкахь».

А. Айдамиров «КIант веллачу дийнахь» (дийцар).

М. Сулаев. «Сай»; Сох муха эр ду адам», «ДоIа», роман «Лаьмнаша ца дицдо» (кортош).

I.-Хь. Хамидов. «Лийрбоцурш».

С. Гацаев. «Буйса хаза, буйса тийна», «БIаьсте кхечи», «ХIай, йоI, делхьа, собарде».

Н. Музаев. «Селима дуьйцу».

С. Курумова «Жарманан некь».

М. Мусаев «Таймин Бийболат» (роман йукьара кийсакаш).

Р. Супаев. «Вайнехан халкъан иллеш», «Буйса йу беттасе».

Х. Талхадов. «Шийла дарц цIевзинчохь», «Сан ненан маттахь ас язйо».

Ш. Окуев «Лайн тIехь цIен зезагаш» (роман йукьара кийсакаш).

М.-С. Гадаев «Даймехкан лобмашка», «ДоттагIашка».

И. Эльсанов «КIайн коч».

М. Ахмадов «Дечиган тайнигаш».

М. Бексултанов «Сан вешин тIехьийза йоI».

Б. Гайтукаева «Зама», «Хьан цIийнах йара-кха со, Нохчийчохь, хьан цIийнах йара».

М. Айдамирова. «Лаьмнийн хIайкал» (кийсак).

А. Ахматукаев «Машаран хIайкалш» (Айдамирова Машаран «Лаьмнийн хIайкал» романах лаьцначу статья кийсак).

Кхечу къаьмнийн литература

М.Ю. Лермонтов «Валерик» (кийсак).

**«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ
КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМИАШ**

Коьртачу шкоলেখь «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет Iамор хьажийна ду дешархой рогIера личностни а, метапредметни а, предметни жамIашка кхачарна.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМIАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программин личностни жамIаш коьртачу йукьарчу дешаран тIегIанехь кхочушхуьлу дешаран а, кхетош-кхиоран а болх дешаран организацехь цхьаьна дIабахьарца. Болх дIабахьар кхочушдо Россин социокультурни а, синьобздангаллин а ламасталлин мехаллашца догIуш ма-хиллара. И мехаллаш йукьараллин бакьонаша кьобалийна тIе а эцна, цара аьтто бо шен дуьне довзар а, ша шен кхетош-кхиор а лакхадаккхарехь.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программа карайерзоран личностни жамIаш коьртачу йукьарчу дешаран тIегIанехь декхарийлахь ду дешархошна, дикачу мехаллах пайда а оьцуш, куьйгалла а хилла дIахIитта, шайн гIуллакхдарехь гулдина зераш шордан а, церан буха тIехь кхетош-кхиоран гIуллакхдаран хьежамаш кхолла а, цу йукьахь кху декьахь а:

- **гражданалла кхетош-кхиоран:**

гражданинан декхарш а, цуьнан бакьонаш а кхочушйан кийча хилар, бакьонаш а, машар а, кхечу адаман законан бакьонаш ларар; доьзалан, йукьарчу коьртачу дешаран программаш кхочушйечу дешаран организацин, меттигерчу йукьараллин, хьомсарчу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакьалацар; цхьана а кепара эсктремизм, дискриминаци тIецалацар; адаман дахарехь тайп-тайпана социале институташа дIалоцу меттигах кхеташ хилар; гражданинан коьртачу бакьонех, машарх, декхарх лавцна хьежам хилар, социале нормаш а, личностни йукьаметтигаллин бакьонаш а йовзар; коррупцина дуьхьало йан кийча хилар; тайп-тайпана гIуллакхдар нахаца цхьана дан хууш хилар, дешархойн шаьш дечу урхаллахь дакьалаца кийча хилар, гуманитарни гIуллакхаллахь (волонтералла, нахана гIо дар,) дакьа лоцуш хилар а.

- **патриотийн кхетош-кхиоран:**

дуккха а кьаьмнаш долчу йукьараллахь Россин гражданин хилар дозалла хетар, ненан мотт Iамор, Россин Федерацин а, шен кьоман а, Россин кьаьмнийн а истори, культура йовза лууш хилар, шен Даймехкан мехаллаш доккха хIума хеташ хилар: Илманан, искусствон, спортан, технологин, тIеман а, белхан а хьуьнарш мехала хетар; Россин символаш, пачхьалкхан деза денош, исторически а, Iаламан тIаьхьалонаш, памятникаш, хьомечу пачхьалкхехь дехачу кьаьмнийн ламасташ ларар. синьобздангаллин кхетош-кхиор: синмехаллаш харжа оьшучохь а, оьздангалла харжа эшар нисделлачу хьолехь а нийса харжам бар, шен леларан нийса мах хадо хаар а, нехан леларан мах хадо хаар а, харц леларшна резацахилар; личность индивидаца а, йукьараллица а маьрша, жопалле хилар.

- **синьобздангаллин кхетош-кхиоран:**

искусствон башх-башха тайпанаш а, шен кьоман а, кхечу кьаьмнийн а ламасташна, кхоллараллина а битаме хилар, искусствон синхааме тIеIаткьамах кхеташ хилар, исбаьхьа культура ладаме хетар, Даймехкан а, дуьненан искусствон мехаллах кхеташ хилар, этносийн культурин ламасташ а, халкьан кхолларалла а маьIне хетар, тайп-тайпанчу искусствошкахь шен меттиг каро хьажар а.

- **физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура**

а, синхаамийн хьал а кхиоран:

дахаран мехаллех кхетар, шен могошалла ларйар, могошалла ларйеш дахар нисдар (пайде хГума йаар, гигиена ларйар, садаларан а, белхан а хенан раж ларйар, спорте лелаш йа физкультура йеш хилар); вуон хГуманаш лелор дитар (кьаьркьа малар, наркотикаш лелор, тонка озар), иштта кхийолу дегІан а, синан а могошалла талхош йолу хГуманаш целелор; кхерамазаллин бакьонаш ларйар, иштта интернет-машанашкахь а кхерамазаллин бакьонаш ларйар, стресс хила тарлун хьелашна марзвалар, хийцалучу социале а, хаамийн а, Іаламан а хьелашна а кийча хилар, иштта цу хьокьехь шен дахаран зерех пайда а оьцуш, кхин дІа а шен Іалашонашка дІаэхар;

шена а, кхечарна а бехк билла сиха цавалар;

шен синхаамаш шегяхь сацо хаар, кхечеран синхаамийн хьолах кхетар;

стаг гІалат волуш хуьлуш хилар хаар а, шен гІалаташ гІелаца хаар, уьш нисдан деза хьажа везар.

• кьинхьегаме кхетош-кхиоран:

хьалхахІиттийна декьарш кхочушдан Іалашонца жигара дакьалацар (добзалехь, гІалин, кІюштан йукьардешаран дешаран организацехь), йукьараллин а, технологически а гІуллакх а, болх а дІаболо, дІахІотто хаар, тайп-тайпана гІуллакхаллин план хІотто а, иза кхочушйан а Іамар, тайп-тайпана кьинхьегаман корматаллаш Іамор, корматаллин йукьараллехь дІатарвала, ваза.

• экологин кхетош-кхиоран:

йукьараллин а, Іаламан а, Іилманийн а хааршна тІе а тевжаш, гонахьарчу Іаламан хьокьехь хьалхахІуьтту хьесапаш кхочушдан, гонахьарчу Іаламан пайдехь хин долу гІуллакхаш дІадахьа план хІоттор, экологин культурин тІегІа лакхадаккхар, экологин кІорггера проблемаш йовзар, уьш кхочушйан некьаш лахар, гонахьара Іалам бехдийр долу белхашна дуьхьал жигара дакьалацар, Іаламан, технологин, йукьараллин йукьарлехь зІе латтош волу гражданинан маьІна довзар, экологин хьежамашна лерина гІуллакхаллехь жигара дакьалацар.

• Іилманан мехаллех кхетам:

вайзаманан Іилманан системехь адам а, Іалам а, йукьаралла а кхиар толлучу хьежамашна тІе а тевжаш, адаман Іаламца а, йукьараллица а йолу зІенаш а, дуьне довзаран гІирс санна меттан а, йешаран а культура карайерзор, талламаш бар Іамар, талламийн зерийн ойла йар, талламаш ша а, коллективана а йукьахь дІабахьар.

Йукьараллин а, Іаламан а хийцалучу хьелашна дешархо марзварехь кхачойеш йолу личностни жамІаш:

Добшучара йукьараллин зераш карадерзор, шен хене хьаьжжана йукьараллехь леларан бакьонаш, норманаш, йукьараллин дахаран кепаш, тобанашкахь, йукьараллашкахь а, цу хьокьехь добзалехь нийса леларан коьрта йукьараллин меттиг кьасто хаар;

билгалдоцу хьелашкахь, кхечеран зерашна, хааршна виллина хиларца добшучаьргахь зІе латторан хьуьнар хилар;

билгалдоцу хьелашкахь, шен компетенци тІегІа лакхадаккхаран хьуьнар кхиор, ткьа иза кхочушдалур ду практически гІуллакхехула а, цуьнца цхьаьна кхечу адамашка а хьобжуш Іамар, церан керлачу хааршна тІекхиар;

васташ билгалдахар а, уьш вовшахьэр, керла хаарш карадерзор, цуьнца цхьаьна идейн, кхетамийн формулировка йан хаар, объектех, хиламех гипотезаш кхолла хууш хилар, шен хаарийн дефицитех кхетар, шен компетенцин тІегІа довзар, шен кхиаран план

хЮотто хаар;

коьртачу кхетамех, терминех, чIагIделлачу кхиаран концепци декъехь болчу кхетамех оьшург къасто хаар;

Иаламца, йукъараллин, экономикаин йукъаметтиган анализ йар, и йукъаметтигаш къастор;

гонахъарчу Иаламан бечу тIеIаткъамна чот а йеш, Иалашонашна тIекхочуш а, декхарш кхочушдеш а, шен гIуллакхийн, белхийн мах хадо хаар;

дешархошкахь стрессийн ситуацешкахь боха ца боха Iамор, хуьлучу хийцабийн а, церан тIаьхьенех нийса мах хадо Iамор, стрессийн ситуацешна дуьхьало йан йезаш хилар, стрессийн ситуацин мах хадо хаар, йуьхъарлаьцна гIуллакхашна, хьелашка хьаьжжина, корректировка йан хаар, йуьхъарлаьцначу гIуллакхехь кхиамаш ца хилахь а, воха а ца вухуш, кийча хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМИАШ

Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор:

Коьрта маьIнийн дараш:

объектийн (хилабийн) билгалйолу билгалонаш Iорайахар а, къастор;

классификацин ладам боллу билгалонаш а билгалйаха, йечу анализан жамI даран а, дустаран а. критерешна а бух бало;

хьалха хIиттийнчу декхаршка хьаьжжана, къастайечу факташкахь хила догIурш а, бIостанехь дерг а билгалдаккха, тергоне эцнарш гайтийта а, хила догIурш а, бIостанехь дерг а Iорадаккхаран критереш йало;

хьалхахIоттийнчу декхарна оьшучу хаамийн дефециташ къастор;

хиламаш а, процессаш а Iаморехь бахъанин-талламан уьйраш къастор, дедуктивни а, индуктивни а ойланехь сечначарах пайда а оьчуш жамI дар, аналогича догIуш ойланехь сечначун жамI дар, вовшашца уьйр йолчарах гипотезийн формулировка йар;

дешаран шардаран кхочушдан шен лаамехь некъ лахар (масех вариант вовшаш йуустар, уггаре гIолехь йерг харжархьама).

Бухера талламан дараш:

довзаран талламан гIирс санна хаттарех пайдаэцар;

догIуш доллу хаттарш хIиттор, шен лаамехь лохучу хаамашна жоп лахар;

шена хетачух лаьцна гипотезин формулировка йар, шен хетачун аргументаци йалор;

ша хIоттийнчу планаца талламаш бар, чолхе йоцу эксперимент дIайахъар, талламан объектан башхаллаш билгалйахар, объектийн йукъара бахъанин-талламан уьйраш къастор

Таллам барехь (экспериментехь) сьхахиллачу хаамийн бакъхиларх пайдэцаран мах хадор;

дIабабьхьначу таллабийн хиллачу зерийн жамIийн ша формулировка йар, хиллачу жамIийн бакъхиларан мах хадоран гIирс бевзаш хилар;

процессаш, хиламаш, церан тIаьхьалонна хила тарлучу кхиаран прогноз йар, ишттачу а, царах терачу ситуацешкахь шен хетарг къасто, керлачу хьелашкахь а, контекстехь а церан кхиаран хетарг хьалха таттар;

Информацица болх бар:

хьалха хIиттийна дешаран декхарш а, тIейихкина критереш а кхочушйан хьостанашкара информаци, хаам лохуш тайп-тайпана некъех, гIирсех пайдаэца,

харжа, анализ йан, системизаци йан, башх-башха информацин тайпанийн, гайтаран кепийн интерпретаци йан,

цхъаьна йогӀу аргументаш лаха (цхъа верси, идей бакъйеш йа харцйеш), шен лаамехь информаци дӀагайта йогӀуш йоллу кеп харжа, чолхе йоцучу схемашца, диаграммашца, йа кхечу кепара графикица кхочушдечу шардаран иллюстраци йан;

хъехархоша къастийнчу критерешца, йа шен лаамца формулировка йина информаци тешаме хилар къасто; информаци эвсаре дагахь латто а, системизаци йан а.

Дешаран универсале, коммуникативе дараи карадерзор:

Къамел дар: хетачух кхета а, хетачун формулировка йан, Ӏалашоне а, къамел даран хьелашка хъаьжжана, эмоцеш гайтар, шена хетарг барта аларца а, йозанан текташкахь а дӀагайта, къамел даран невербале гӀирсаш бовза, социале билгалонийн маьӀнех кхетар, Ӏотбаккхаме хьелаш кхуллу таронаш йовза, Ӏотбаккхамаш кӀадбан, бартбан, кхечеран Ӏалашонех кхеташ хила, шеца къамел дечуьнца ларам хила, обздачу кепехь шена нийса цахетачун формулировка йар, къамел дечу йукъана догӀуш долу хаттарш хӀиттор, шен лаамехь къамел даран формат харжа, аудиторин башхалле хъаьжжана, къамелана презентаци йан, цуьнга хъаьжжана барта а, йозанан а текстийн гайтаран материал хӀоттор.

Шен лаамехь гӀуллакх дӀадахьар: билгал йолу проблема кхочушйеш болх ша беш а, йа тобанна йукъахь беш а гӀолехь долчух кхета а, пайдаэца а, хьалха хӀоттийна Ӏалашо кхочушйарехь тобанца кхочушйан йезаш хиларан бух бало, цхъаьна дечу гӀуллакхан Ӏалашо тӀеэца, и кхочушйан дараи тобанца билгалдаха, шайна йукъахь болх дӀасхъабекъа, бартбан, процесс а, жамӀаш а дийцаре дан, масех адamna хетачун йукъара маьӀна даккха, куьйгалла дан кийча хила, тӀедилларш кхочушдан, муьтӀахь хила, цхъаьна бечу белхан дӀахӀоттаран план хӀотто, цу балха йукъахь хӀораннан меттиг къасто, белхан Ӏалашонаш вовшашна йукъахь, хӀораннан тароне хъаьжжана, дӀасхъайекъа, тобанан декъашхошца белхан Ӏалашонаш йийцаре йан, шен белхан дакъа кхочушдан, ша бинчу белхан мехалла къасто, белхан йуьхьца кхочушхилла долу жамӀ дуста, белхан жобпалле дакъа схъаэца, тобанна хьалха жоп дала кийча хила.

Дешаран универсале, регулятиве дараи карадерзор:

Ша шен къепе хӀоттор: дахаран а, дешаран а хьелашкахь нислун проблемаш къасто, сацам тӀелоцуш тайп-тайпана некъаш билгалбаха, шардар кхочушдан шен лаамехь алгоритм харжа, дешаран шардар кхочушдан некъ харжа, ша кхийдайечу вариантшна аргументацеш йало, Ӏамочу объектех хийначу керлачу хаарийн хьесап а деш, кхийдайечу алгоритмана корректировка йан, харжам бан, бинчу сацамна жобпалле хила.

Ша шен терго латтор: ша шена терго латторан некъаш карадерзо, ша шена мотиваци йан, хьолана богӀуш боллу мах хадо, хьал хийца план кховдо, дешаран шардар кхочушдеш, халонийн контекст лара а, халонашна сема хила, хийцалучу хьелашка хъаьжжана, шен сацамна адаптаци йан, кхочушхиллачу (кхочуш ца хиллачу) жамӀийн бахъанаш кхето хаа, хиллачу зерийн мах хадо, хиллачу хьолехь пайде дерг къасто, керлачу хьелашка хъаьжжана, гӀуллакхаллин йукъа коррективаш йало, гӀалаташ къасто, Ӏалашонан а, хьолан а жамӀца богӀу мах хадо.

Эмоциале интеллект: шен а, кхечеран а эмоцеш къасто а, йийца а, царна урхалла дан, эмоцеш билгалйаха, эмоцеш хиларан бахъанин анализ йан, ша кхечу стеган метта хӀотто, кхечун бахъанех, Ӏалашонах кхета, эмоцеш гайтаран некъан урхалла дан.

Шех а, кхечарах а кхетар: кхечу стагах кхета, цуьнан хетачун оила йан, гӀалат вала / йала шен бакъо хила, изза бакъо кхечун йуйла хаа, ша долу хӀума тергонехь латто йиш йоций хаа.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

«Ненан меттан (нохчийн) литература» дешаран предметехула йолчу герггарчу белхан программа карайерзоран предметан жамІаша гайта деза:

1) кхин дІа шен кхиарехь ненан меттан литература йешаран а, Іаморан а ладамаллех кхетар; хІокху дуьнен чохь ша вовзаран а, дуьнедовзаран а гІирс санна систематически йешар оьшуш хиларан хьашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а агІор диалог йар;

2) ненан меттан литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар;

3) культурин самоидентификаци латтор, шен къоман культурин тоьлла говзарш Іаморан буха тІехь ненан мотт Іаморан коммуникативни-эстетикин таронех кхетар;

4) шен хетарг аргументашца дІаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, оздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хІуманан хьесап доккхуш, къамел дан Іамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хІоттор;

5) тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Іамо кхиор;

6) Іилманан а, гІуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Іамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар;

ЖамІ: доьшуш верг кхета йешаран маьІналлех а, ладамаллех а, йешарна а марзло, тайп-тайпана говзарш йешаран зедалар хуьлу.

Нохчийн литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар

ЖамІ: доьшуш верг кхеташ хуьлу нохчийн литературехь къаьста нохчийн къоман менталитет, цуьнан истори, дуьненах кхетар, литературо адаман дахаран оьшу коьрта маьІнаш довзуьйтий а.

Нохчийн фольклоран а, кхечу халкъийн фольклоран а, ХХ бІешаран нохчийн йаздархойн, ХХІ бІешаран йуьххьерчу йаздархойн литературин а, Россин халкъийн литературин а Іамийнчу говзарийн коьртачу проблемах кхетар, литературин вастех кхетар, эстетически хьежам кхоллар, литературин исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гІирсаш бевзаш хилар, оздангаллехь ша къастор, Россин халкъан культурин говзарийн а, нохчийн халкъан культурин а, дуьненан кхечу къаьмнийн, дуьненан культурин а говзарш Іаморехь нохчийн меттан таронаш кІезиг цахиларх кхетар.

ЖамІ: адамийн йукъара проблемаш йовзарехь зедалар хуьлу доьшуш волчунна, нохчийн литературин меттан таронех пайдаоьцуш, и проблемаш йийца а Іема.

Литературин говзаршна анализ йан хаар, уьш муьлхачу жанрийн тайпанех йу къасто хаар, литературин говзаран теманах а, идейх а, гІиллакхе пафосах кхета а, кхолла а, турпалхойн амалш билгалйаха, цхьана йа масех говзарийн турпалш вовшашца дуьхьалхІотто, тексташна йукъара цитатех а, нохчийн меттан суртхІотторан гІирсех а пайдаоьцуш, прозийн говзарийн йа церан дакъош схьадийца хаар, ладоьгІначу а, йешначу а текстех лаьцначу хаттаршна жоп далар, тайп-тайпанчу аларийн барта монолог йан, диалог дІайахьа, нохчийн литературин шена хета мах хадор, шен хетарг аргументашца дІаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, оздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хІуманан хьесап доккхуш, къамел дан Іамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хІоттор;

ЖамI: доьшуш волчунна карадоьрзу литературин говзарийн анализ йар а, интерпретаци йар а, къамелаца и дIахIотто а, шена хетачунна аргументаци йан а, шениг чекхдаккха хаа а, ша йеша леринчу литературин го къасто а.

Тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Iамо кхиор; литературин говзарийн эпохаца йолу зIенех кхетар, цо шена чукьуйлу обздангаллин мехаллаш билгалйахар, нохчийн а, оьрсийн а литературин, культурин синьобздангаллин мехаллашна тIаьхьа вазар/йазар а, Iамийнчу литературин говзаршна шениг (цкъацкъа) интерпретаци йар.

ЖамI: доьшуш верг Iема нохчийн литературин а, нохчийн матте гочийнчу а говзарех кхета.

Тайп-тайпана литературин жанрийн говзарш барта схьайийцарх кхетар а, Iамийнчу говзарийн тематикаца йобзна сочиненеш а, изложенеш а йазйар, кхоллараллин цIеран белхаш а йаздар а, литературин а, культурин а теманашна рефераташ йазйар, говзаршкахь сюжетан элементаш, композици, исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гIирсаш къастор а, говзаран идейн-исбаьхьаллин чулацам белларехь долчу церан маьIнех кхетар (филологин агIонхьара анализ йаран элементаш), литературин говзаран анализ йарехь литературоведчески терминологи йевзаш хилар, авторан позицех кхетар, Iилманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Iамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар.

ЖамI: доьшуш волчо карадерзадо, маьIна а доккхуш, диканиг къастош, йешар, текстах кхета, кхечу тайпанийн текстех къасто Iема, интеллектуальни оила йарца йешаран хьокьехь хиллачу дуьхьарлера синхаамашка йухахьажар.

Классийн предметийн жамIаш

5 класс:

- Россин кхидолчу къаьмнийн культу reshца йолчу диалоган контекстехь нохчийн къоман обздангаллин мах хадо таро лун нохчийн халкъан а, литературин а туьйранийн, кицанийн проблематика билгалйаккхар, говзаршкахь Даймахках а, Iаламах а лаяцна чукьуйлу ойланехь нохчийн къоман культурин а, обздангаллин а коьртачу мехаллех кхетар.

- Россин къаьмнийн культурийн контексташкахь нохчийн фольклоран а, литературин а, культурин а хазнех йуьхьанцара сингар хилар, говзаршкахь доьзалийн мехаллашкахь къаьстачу нохчийн халкъан ламастех кхетам хилар;

- нохчийн халкъан амалх а, нохчийн меттан а, къамелан а башхаллех йуьхьанцара кхетам хилар;

- тIехьажадечу хаттарийн буха тIехь фольклоран а, литературин а текстан маьIнин анализ йан хаарш хила; хьехархочун куьйгаллица хаттаршна жобпаш лучу форматехь историко-культурин коментареш а, шен тексташ а кхолла, исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуьхьалхIитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.

- проектни-талламан гIуллакхаллин хьокьехь йуьхьанцара сингар хила, цуьнан жамIаш и дIадовзийта а, тайп-тайпана информацийн хьостанашца болха бан хаарш хила а.

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

5 КЛАСС (68 сахьт)

Роглолла	Программин дакъойн а, темийн а цѳераш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Дѳѳан сахьгаш	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш	
Дакъа 1. Халкъан барга кхолларалла					
1.1.	<p>Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша» «Тамашийна олхазар». «Кхо ваша а, саьрмик». «Добьшуш хилла кIант. «Барзо Iахарца мохк кьовсар».</p> <p>Малые жанры фольклора: пословицы, загадки. Фольклоран кегий жанраш: кичанаш, хIетал-металш.</p> <p>Нохчийн халкъан туьйранаш. Туьйранаш кхаа тобане декъар: Iер-дахаран, тамашийна, дийнатех лаьцна туьйранаш. Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша».</p> <p>Тамашийнчу туьйранин элементаш. Iер-дахаран темица догIу туьйра «Тамашена олхазар». Туьйранан йукъараллин мукъамаш. Миска нах а, элан тайпанан нах а дувьх-дувьхалхIиттор. «Борз а, Iахар а» - дийнатех лаьцна туьйра. ХIокху тайпана туьйранашкахь персонажаш йукъахь цѳейаххана персонаж цъьогал хуьлу.Цъьогал нохчийн туьйранашкахь шина агIор гойту. Цъьадолчу туьйранашкахь иза мекара, хIиллане эхха, аьшпанча, хьесталург санна гахь а, ткъа кхечу туьйранашкахь - иза хьекъале, хIуманна кархдолуш тIах-аьлла дийнат ду. Ча а, Борз а, мелхо, - сонта, Iовдал, кIиллу ду.</p> <p>Дукхахьолахь, уьш цъьам-цъьамма Iехийна, кхерийна уьдуш йа дойьуш нисло. Лом а, ЦIюькьалом а туьйранашкахь уггаре нуьцкъала дийнаташ санна гойту, церан вастехь къаьста къиза Iазапхо. Цара олалла до массо а дийнаташна тIехь.</p>	7	0	1	<p>https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/</p>

	<p>Дийнатех лаьцначу туьйранашкахь аллеори йалорца гойту адамиин кхачамбацарш. Цу меттигашкахь дийнатийн леларех пайдаьцу адамиин амалшкахь долу анташ, сиркхонаш Йорайохуш. Иштта йолчу говзаршкахь коьрта долчу декъана, юмор, ирони хуьлу.</p> <p>Литературин теори: фольклор, фантастикин элементаш, туьйранин поэтика (терминаш ца йалош), туьйра жанр санна, туьйранин тайпанаш, туьйранин композици, дустарш, йухааларш, дIадолор, чаккхе, туьйранин кульминаци, гипербола, эпитет, туьйранин варианталла.</p>				
	Дерриг:	7	0	1	
Дакъа 2. Нохчийн йаздархойн говзарш					
2.1.	<p>Литературин туьйранаш:</p> <p>Саидов Б. «Майра кIант Сулима» (дацдина). Хьанал кьинхьегам а, дикалла а, адамиин дахарехь оцу кхетамийн маьIна, хьолахойн саьхьаралла а, мекаралла а йемалйар. Туьйранехь йолу догдикалла а, кьинхетам а, оздангалла а хастор.</p> <p>Мусаев М.«ЦIен маьхьси» Хьекьал мекараллел а, сонталлел а лакхара хилар тIечIагIдар. Нахана даьккхинчу ора чу ша вужу. Цунах терра долчу оьрсийн туьйранца уьйр. Туьйранехь йолу юмор.</p> <p>Гацаев С. «Чкьоьрдиг» (дацдина).</p> <p>Халкъан васта буха тIехь кхоьллина туьйра. Чкьоьрдигаца жоьра-бабин кьийсам -дахар дуьхьа кьийсам. Жоьра-бабин тIехь баьккхина толам а, шена тIехь баьккхинарг а.</p> <p>Исмаилов А. «Бирдолаг». Туьйранан философин маьIна. Туьйранехь цакхооран а, тешаме хиларан а тема. Туьйранан цхьайолчу персонажийн шех бIобулуш хиларан амал йемалйар. Сен ницкъ, майралла, догдикалла, оздангалла, цхьогаллан хIилла, бирдолагийн шалхалла. Дикано вуо эшор.</p> <p>Литературин теори: Литературин туьйра. Халкъан туьйранах литературин туьйра къастар, фантастикин элементаш, гипербола, эпитет, туьйранин варианталла, диалог, монолог, туьйранашкахь йолу оздангаллин кепаш</p>	5	0	1	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
2.2	<p>XX бIешаран литература:</p> <p>Бадиев С. «Зайнди» (дийцар).</p> <p>Дийцарехь болу оздангаллин кхетамаш, дийцаран сюжет а, вастийн система а.</p> <p>Мамакаев М. «Баппа» (дийцар).</p>	16	1	2	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

<p>Литературин теори: дийцаран жанр, сюжет, васт.</p> <p>Лаха-Невре I. Мамакаевн музей чу виртуальни экскурси йар.</p> <p>Мамакаев I. «Садаържаш» (стихотворени). Сахилар гайтарехь йаздархочун говзалла.</p> <p>Сулаев M. «Ламанан хи» / (стихотворени). Йаздархочун биографи. Жимачу а, боккхачу а Даймахке безам кхиор.</p> <p>Гайсултанов I. «Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» цIе йолчу повеста йукъара кийсак). Теман шерийн трагеди. Нохчийн къоман исторически дIадахнарг.</p> <p>Сулейманов A. «Борз йу угIуш» / (стихотворени).</p> <p>Олхазаран-КIотара Сулейманов Ахьмадан музей чу виртуальни экскурси йар.</p> <p>Шегахь нехан гIуллакхе хьажаран гIиллакх а, догдикалла кхиор.</p> <p>Саракаев X. «Баьпкан чкъуьйриг» / (дийцар). Йалтийн тIалам бан безаран ойла тIечIагIйар.</p> <p>Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». «Лаьттан дай» цIе йолчу гулар йукъара). Даймахке а, Iаламе а безам кхиор. Поэтан исбаьхьаллин говзалла.</p> <p>Литературин теори: пейзаж, эпитет, аллитераци (гайтар кхиор).</p> <p>Ахмадов I. «Къонахалла» / (дийцар). Кхиазхочун амал дIахIоттар, ша шена тIехь толам.</p> <p>Арсанукаев Ш. «Баьпкан йуьхк» / (стихотворени).</p> <p>Вовшашца кьинхетаме хиларе кхайкхам, Iаламо лучунна а, адаман кьинхьегамна а тIалам бар,</p> <p>Кагерманов Д. «ДоттагIалла» / (дийцар). Бераллехь дуьйна кхетош-кхиор оьшуш хилар.</p> <p>Сатуев Хь. «Лаьмнийн къоналла» (стихотворени). Iалам поэтан кхетамехь а, исбаьхьаллин гайтарехь а.</p> <p>Махмаев Ж. «Буьйсанан гIулчаш» / (дийцар). Беран синдуьне. Кхиазхочун кхиарехь драматически момент а, мах боцу зедалар а.</p> <p>Амаев В.-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» (дийцар).</p> <p>Диц ца лун шераш. Махкахдахаран сингаттаме суьрташ. Беран чохьарчу дуьненан гайтаран говзалла.</p> <p>Дикаев M. «БIаьстенан аматаш (стихотворени).</p> <p>Iаламан хазалла. Исбаьхьалла. Эстетика а, этика а (Iалам а, кьинхьегам а хастор).</p> <p>Литературин теори: дустар, эпитеташ, метафораш, пейзаж.</p>				
--	--	--	--	--

	Ахмадов М. «Ушурма волчоь, хьошалгIахь» (дийцар). Шайх Мансуран йуьхьшано нохчийн исторехь дIалоцу меттиг. Турпалхочун синьобздангаллин амат. Къинхетаман а, доглазаран а тема тIамна а, машарна а дуюьхьалхIоттор. Берий обмарехула историн хиламаш йухаметтахIоттор. Говзаран самукъане дIадолор.				
2.3	XXI бIешаран литература: Рашидов Ш. Стихотворени «Нана-Нохчийчоь». ТIом дIабаьллачул тIаьхьа Нохчийчоь меттахIоттор. ГIаланаш, йарташ йухаметтахIоттор. Республикин бахархойн сирла йахьаш. Текхуьу чкъор шен къоман синмехаллашна марздар. Стихотворенин ритм синъайъаме хьал гайтаран гIирс санна. Бексултанов М. «Цакхетта хестор» (дийцар). Iаламан дуюьне тIалам беш йукъаметтиг латторан хьашт. Хатуев I.-Хь. «Нохчийн мотт»/ (стихотворени). Адаман дахарехь ненан меттан дешан, ненан меттан къамелан хазалла. Хандешан кепийн шорталла. Ритмикин а, рифмин а башхалла. Литературин теори: ритм, рифма. Мусаев С.М. «Хьайбанан чам»/ (дийцар). Депортацехь нохчийн доьзалан халачу дахарх лаьцна дийцар. Бер доккха хилар. Берийн журнал «СтелаIад»: журналан специфика, жанраш, рубрика, тексташца болх бар.	4	1	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		32			
Даькъа 3. Кхечу къаьмнийн литература					
3.1.	М. Лермонтов «Кавказ» (гочийнарг Сулаев М.)	1	0	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		1	0	0	
Даькъа 4. ЖамIдаран таллар					
4.1	Сочинени	0	0	0	

4.2	Проект	0	0	0	
4.3	Контрольни болх /Тестирувани/	1	1	0	
4.4	Шеран стандартизованни контрольни болх	0	0	0	
Дерриг:		1	1	0	
Программица сахьтийн барам		34			

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАНИ

5 класс

Рогтала	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь	Электронни дешаран ресурс
		Сахьт	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш		
Халкъан барта кхолларалла (7с.)						
1.	Халкъан барта кхолларалла	1	0	0	09.09.24г.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
2.	Нохчийн халкъан туьйра «Тамашийна олхазар»	1	0	0	16.09..	www.urok95.ru .
3.	Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша»	1	0	0	23.09.	ps95.ru/dikdosham/
4.	Нохчийн халкъан туьйра «Барзо Тахарца мохк къовсар»	1	0	0	30.09.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
5.	Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша а, саьрмик»	1	0	0	14.10.	www.urok95.ru .
6.	Нохчийн халкъан туьйра «Добьшуш хилла кIант»	1	0	0	21.10.	ps95.ru/dikdosham/
7.	Фольклоран кегий жанраш: кичанаш, хIетал-металш.	1	0	0	28.10.	www.urok95.ru .
Нохчийн йаздархойн говзарш Литератури туйранаш (5 с.)						
8.	Саидов Б. «Майра кIант Сулима».	1	0	0	11.11.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
9.	Мусаев М. «ЦIен маьхьси» – дийнатех лаьцна туьйра. Ломан ома	1	0	0	16.11	https://desharkho.ru/
10.	Гацаев С. «Чкъордиг» туьйра. Коьрта турпалхо	1	0	0	25. 11.	www.urok95.ru .
11.	Гацаев С. «Чкъордиг» туьйра. Чкъордиган толамаш.	1	0	0	02.12.	ps95.ru/dikdosham/
12.	Исмаилов А. «Бирдолаг». Туьйранан философин маьIна	1	0	0	09.12.	https://desharkho.ru/

XX бешаран литература (15 с.)						
13.	Бадуюв С.С. дахар, кхолларалла. «Зайнди» дийцар. Турпалхойн васташ	1	0	0	16.12.	https://desharkho.ru /
14.	Бадуюв С.С. «Зайнди» дийцар. Коърта маъна	1	0	0	23.12.	www.urok95.ru .
15.	Мамакаев М.А. дахар, кхолларалла. «Баппа» дийцар. Ши некъахо	1	0	0	11.01.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
16.	Мамакаев М.А. «Баппа» дийцар. Нийсо харционал толар.	1	0	0	13.01.	ps95.ru/dikdosham/
17.	Сулаев М.А. дахар, кхолларалла. «Ламанан хи» стихотворени	1	0	0	20.01.	https://desharkho.ru /
18.	Гайсултанов I.Э. дахар, кхолларалла. «Кегий йийсарш» – повестан дакъа. Ши доттагI	1	0	0	27.01.	www.urok95.ru .
19.	Гайсултанов I.Э. «Кегий йийсарш». Иалин кхоллам	1	0	0	03.02.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
20.	Олхазаран-Кютара Сулейманов Ахьмадан музей чу виртуальни экскурси йар	1	0	0	10.02	ps95.ru/dikdosham/
21.	Сулейманов Ахьмадан «Борз йу углуш» стихотворени.	1	0	0	24.02.	https://desharkho.ru /
22.	Саракаев Хь. «Баьпкан чкъуьйриг» дийцар	1	0	0	03.03.	www.urok95.ru .
23.	«Баьпкан чкъуьйриг» дийцарх лаьцна.	1	0	0	10.03.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
24.	Ахмадов I. «Кьонахалла» (дийцар)	1	0	0	17.03.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
25.	Арсанукаев Ш. «Баьпкан йуьхк» (стихотворени)	1	0	0	24.03.	www.urok95.ru .
26.	Кагерманов Д. «ДоттагIалла» (дийцар)	1	0	0	07.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
27.	Сатуев Хь. «Лаьмнийн кьоналла» (стихотворени)	1	0	0	14.04.	https://desharkho.ru /
XXI бешаран литература (4 с.)						
28.	Рашидов Ш. стихотворени	1	0	0	21.04.	www.urok95.ru .

	«Нана-Нохчийчоь»					
30.	Бексултанов М. «Цакхетта хестор» (дийцар)	1	0	0	28.04..	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
31.	Хатуев 1абдул-Хьамидан «Аьрзунан илии» стихотворени	1	0	0	05.05.	https://desharkho.ru/
32.	Шеран талламан болх. Тест	1	1	0	12.05.	ps95.ru/dikdosham/
Кхечу къаьмнийн литература (2 с.)						
33.	М. Лермантов «Кавказ» (гойинарг Сулаев М.)	1	0	0	19.05.	www.urok95.ru .
34.	М. Лермантов «Кавказ» (гойинарг Сулаев М.). ЖамИдаран урок	1	0	0	26.05.	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
ПРОГРАММИЦА САХЪТИЙН БАРАМ		34	1	0		

Хъехаран-методикин гIо-Гамат

Арсанукаев А. М. Эдилов С. Э. Нохчийн литература. 9 классана коьртачу йукъардешаран ишколан Гамат. – Сольжа-ГПала, 2019.

Ахмадов М.М., Алиева З.Л.-А. Нохчийн литература. 8-чу классана учебник-хрестомати. – Сольжа-ГПала, 2018.

Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 5-чу классана учебник-хрестомати. – Сольжа-ГПала, 2018.

Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 6-чу классана учебник-хрестомати. – Сольжа-ГПала, 2018.

Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 7-чу классана учебник-хрестомати. – Сольжа-ГПала, - 2018.

Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 9 классана коьртачу йукъардешаран ишколан хрестомати. – Сольжа-ГПала: АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2019.

Илманан литература

Арсанукаев А.М. Язык, литература, школа. – Грозный, 2010. – 315 с.

Гайтукаев К. В пламени слова. Критические статьи и исследования. – Грозный, 1989. – 223 с.

Далгат У.Б. Литература и фольклор. Теоретические аспекты. – М.: Наука, 1981. – 303 с.

Джамбеков О.А. Жанровые и поэтические особенности чеченских героико-исторических песен илли. – Майкоп, 2008. – 230 с.

Джамбекова Т.Б. Фольклор как источник чеченской прозы XX в. – Майкоп, 2010. – 236 с.

Довлеткиреева Л.М. Современная чеченская военная проза: историко-культурный аспект, жанровый состав, поэтика. – Грозный, 2010. – 250 с.

Егорова Л.П. Актуальные проблемы литературного кавказоведения // Художественная литература и Кавказ. – Сочи, 2006. – 12-21 с.

Завриев М. В поисках художественного метода. Критические статьи. – Грозный, 1988. – 66 с.

Ибрагимов Л.М. Этноментальные основы чеченской прозы. – Грозный, 2012. – 167 с.

Ильясов Л. Культура чеченского народа. – М., 2009. – 264 с.

Инаркаева С.И. Эволюция жанров малой прозы в современной чеченской литературе. – Майкоп, 1999. – 218 с.

Индербаяев Г.В. Роль художественного конфликта в становлении, развитии и современном состоянии чеченской драматургии. – Майкоп, 2009. – 217 с.

Индербаяев Г.В. Проблема национального и общечеловеческого в чеченской литературе. – Грозный, 2003.

Исмаилова М.В. Проблема традиций и жанровые разновидности в чеченском романе 80-90-х гг. XX в. – Майкоп, 2007. – 215 с.

Туркаев Х.В. Жажда неутоленная. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 312 с.

Туркаев Х.В. О путях развития чеченской литературы. – Грозный: Чеч.-Инг. Книжное изд-во, 1973. – 162 с.

Туркаев Х.В. Путь к художественной правде (Становление реализма в чеченской и ингушской литературах). – Грозный, 1987. – 240 с.

Юсупова Х.В. Жанр повести в чеченской и ингушской литературах: становлении и развитие (20-30-е гг.). – М., 2000. – 215 с.

Методикин литература

Айдамирова М.А. Музейная деятельность по приобщению подрастающего поколения к культурно-историческому наследию. Учебное пособие. – Грозный, 2018.

Арсанукаев А.М. Школехь исбаьхьаллин произведени таллар (Анализ художественного произведения в школе). – Грозный, 2018.

- Арсанукаев А. Нохчийн литература хьехаран методика (Методика преподавания чеченской литературы). – Грозный, 1987. – 188 с.
- Джамбеков О.А. Устное народное творчество. Учебное пособие для учащихся школ и студентов. – Грозный, 2018.
- Джамбеков О.А. Устное народное творчество чеченского народа. Учебное пособие для учащихся школ и студентов. – Грозный, 2017.
- Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 5 класса. - АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2018.
- Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 6 класса. – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2018.
- Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 7 класса – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 2018.
- Эдилов С.Э. Сочинени йазъян Iамор. Методическое пособие для учителей. – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 2018. - 159 стр.
- Литература народов Северного Кавказа: Учеб. пособие / Под ред. Г.М. Гогоберидзе. – Ставрополь, 2004. – 292 с.
- Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 6 кл. – Грозный, 2016.
- Мунаев И.Б. Поэтика чечено-ингушских героико-исторических песен илли. (Проблема формирования жанра и его системные связи). – М.,1981. – 215 с.
- Мусукаева А.Х. Северокавказский роман: художественная и этнокультурная типология. _ - Нальчик, 1993. – 192 с.
- Яндарбиев Х.Ш. Учебное пособие для учителей, студентов и преподавателей «Кавказ и русская литература». – Грозный, 2017.

Дошамаш, справочникаш

- Арсанукаев А.М. Нохчийн яздархой. Библиографин довзийтар (Чеченские писатели. Биографические и библиографические сведения). В 2-х т. – Грозный, 2012.
- Арсанукаев А.М. Нохчийн литературин Иилманан терминиин лугIат (Словарь литературоведческих терминов). – Грозный, 2010.
- Вагапов А.Д. Школьный орфографический словарь чеченского языка. – Грозный, 2020.
- Ибрагимов Л. Толковый словарь чеченских фразеологизмов. – Грозный, 2005. – 128 с.
- Ибрагимов Л. Словарь символов чеченской культуры. / Вестник Академии наук чеченской Республики. – Грозный, 2010. №1. С. 161-167.
- Кусаев А. Чеченские писатели. – Грозный, 2005. – 408 с.

Хаамийн-ресурсийн латтор

- www.desharkho.ru – Чеченская электронная школа.
- ps95.ru/dikdosham/ - Чеченско-русский, русско-чеченский онлайн-словарь.
- www.urok95.ru.

Йуххедиллар

- Урокашна арахьарчу мероприятиин рекомендацйина ларам
 «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешаран» предметан чулацаман хьесап а деш, урокашна арахьарчу гIулакхаллина лерина сахьташ билгалдоху дешаран вовшахтохараллица. Карарчу программо тидаме оьцу дешархойн урокашна арахьара гIуллакхалла. «Ненан меттан (нохчийн) литературин» предметан чулацамца доьзна урокашна арахьара гIуллакхалла кхочушдан лерина йу Нохчийн Республикин йуьхьанцарчу классийн дешархойн амале хьаьжжана а, кьоман а,

этнокультурин а башхаллашка хъаьжжана. Урокашна араьбарчу гIуллакхалла хъажийна ду дешархойн культурин-кхоллараллин гIуллакхалла, церан синьобздангалла кхио а, обздангаллин нийса харжам бан похIма кхио.

Класс	Мероприятийн формат	Тема	Дешархойн гIуллакхаллин коьртачу кепийн башхалла
5	Конкурс	Туьйранийн уггаре тоьллачу йешархочун конкурс.	Говзаран исбаьхьа йешар. Текстан ладогIар. Туьйранан иллюстраци. Педехкарш кхочушдар. Йийцаре йар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.
5	Викторина	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	Викторинехь дакъалацар. Педехкарш кхочушдар. Хаттаршна жьопаш лахар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. ЖамIаш дийцаре дар.
5	Горга стол	Нохчийн поэтех лаьцна суна хIун хаьа?	Къамелехь дакъалацар. Хаттаршна жьопаш лахар. Темаца догIу хаттарш кечдар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. Барта хаам. Йешарна кечам бар.
5	Проектийн гIуллакхалла (Дайшна-наношна а, берашна а дезаде)	Суна дукхайеза киншка.	Барта хаам. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проектийн болх кхочушбарехь материал гульар а, кечйар а. Проект тIечIагIйар.
6	Къамел	Зама а, литература а цхьаь ду.	Хааме ладогIар. Къамелехь дакъалацар. Стихаш йешар. Хаттаршна жьопаш далар. Темица догIу хаттарш кечдар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
6	Горга стол	Нохчийн мотт гуттар вайца бу.	Проблемийн хаттарш дийцаре дар. Хаттаршна жьопаш лахар. Стихаш йешар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. Стихаш йешар
6	Проектийн болх	Исторера литератури чу бевлла турпалхой	Проектийн болх кхочушбарехь материал гульар а, кечйар а. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проект тIечIагIйар.
6	Театральни гайтар	Драмин инсценировани (луь-луьург).	Спектаклехь дакъалацар. Спектале хъажар. Дийцаре дар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Илманан-талламан болх	Халкъан барта кхоллараллин а, нохчийн поэзин а кхоллараллашкахь Даймехкан васт.	Иалашонаш а, декхарш а билгалдахар. Материал гульар. Материалан систематизаци. Болх йазбар. Дийцаре дар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.

7	Горга стол	Нана – уггаре йуххерниг а, хьомениг а. Добзалан мехаллаш	Проблемийн хаттарш дийцаре дар. Хаттаршна жьопаш лахар. Стихаш йешар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Мини-проект	Литературехь а, дахарехь а нохчийн ламасташ.	Проектийн болх кхочушбарехь материал гулйар а, кечйар а. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проект тIечIагIйар.
7	Йешархойн конференци	Нохчийн литературехь беран чохьара дуьне гайтар	Къамелехь дакъалацар. Хаттарш кечдар. Йеллачу темина говзарш йешар. Йешарна кечвалар / кечйалар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Кхоллараллин пхьалгIа	Стихашкахь суна дукха хIума дийцало.	Барта дийцар. Иллюстраци йар. Йеллачу темина стихаш йахар. Кхоллараллин белхашна анализ йар. Кхоллараллин белхийн гуларехь публикацеш кечйар
8	Къамел	Нохчийн къоман классически тIаьхьало.	Киншкашка хьажар. Киншкийн тайпанаш довзар. Киншкин башхаллаш йийцаре йар.
8	Горга стол	Хинцалера нохчийн литература	Темица йогIу киншкаш йешар. Къамелехь дакъалацар. Йеллачу темица догIу цхьамогIа хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар
8	Литературин журналаш «СтелаIад». «Орга»	Нохчийн периодикин зорба (XX бIешаран йуьхь).	Литературин материалаш кечйар. Хаттарш дийцаре дар. Иллюстраци йар. Журналан льямар арахецар.
8	Проектийн болх	Нохчийн театран истори.	Проектийн болх кхочушбарехь материал гулйар а, кечйар а. Хаттаршна жьопаш лахар. Проект тIечIагIйар
8	Виртуальни кхарстар	ДIайеллало историн занавес.	Литературин-историн материал гулйар. Презентацига хьажар. Хаттарш хIиттор. Барта йешар. Дийцаре дар, хетарш дуьйцуш дагадовлар
9	Диспут-къамел	Безамах лаьцна дийца.	Темица йогIу киншкаш йешар. Къамелехь дакъалацар. Барта йешар. Проблемийн хаттар хIоттор. Йеллачу темина цхьамогIа хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар
9	Киншкийн агIонашкахула кхарстар.	ТIеман хенан литература.	Говзарш йешар. Хааме ладогIар. Барта йешар. Чулацамца догIу хаттаршна жьопаш далар. Къамелехь дакъалацар. ТIедехкарш кхочушдар. Къамелехь дакъалацар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар

9	Литературин-музыкинкомпозици	Йахъашкахъ литература.	Темица йогъу материалаш йовзар. Докладаш кечйар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
9	Проектин болх	Нохчийн литературехъ керла дош (жанраш, стиль, хъажам, цхьаболчу авторийн кхолларалла)	Проектин болх кхочушбарехъ материал гулай а, кечйар а. Хаттаршна жопаш лахар. Проект кхочушйар (альбом)
9	Горга стол	вайзаманан къоначу йаздархойн проза а, поэзи а. Г. Камала «Дуьххьарлера театр»).	Говзарш йешар. Къамелехъ дакъалацар. Темица догъу цхьамогъа хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.